

ΠΗΓΕ Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ

ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ;

Υ Π Ο

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Δ. ΠΑΠΑΘΩΜΑ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Μ Ε Ν Α

Τὸ θέμα τῆς παρούσας ἐργασίας διατυπώνεται με ἐρώτηση· «πῆγε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν Ἰσπανία;». Ἐτσι ὅπως αὐτὸ τίθεται, περιέχει μέσα του μία ἀμφισβήτηση καὶ μία ἀμφιβολία, πού στρέφονται ἀρνητικὰ σὲ μιὰ τυχὸν καταφατικὴ ἀπάντηση. Ἐπίσης τὸ ὅτι τὸ θέμα τίθεται με ἐρώτηση, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπίσημη θεολογικὴ ἐρμηνευτικὴ ἐπιστῆμη δὲν ἔχει ἀποφανθῆ ἀκόμα. Ἡ ἐργασία αὐτὴ θάναι περισσότερο μιὰ παρουσίαση ὅλων τῶν προσπαθειῶν τῶν ἐρμηνευτῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, παλαιῶν καὶ νεωτέρων, πού προσπάθησαν νὰ δοῦν ἀπὸ τὰ κενὰ πού παρουσιάζουν οἱ διηγήσεις τῆς Κ. Διαθήκης, τὰ γεγονότα, γιὰ τὸ πῶς δηλ. ἐκτυλίχθηκαν στὴ συνέχεια καὶ γιὰ ποιά κατάληξη εἶχαν σ' ὅ,τι ἀφορᾷ πάντα τὸν Παῦλο καὶ τὶς περιοδεῖες του.

Καὶ πρῶτα-πρῶτα θὰ πρέπη νὰ ἐρευνηθοῦν δύο κατευθύνσεις, γιὰτὶ τὸ θέμα μας ἔχει δύο σκέλη καὶ τὰ δύο ἐξίσου ἀπαραίτητα, γιὰ νὰ φανῆ ἀντικειμενικὰ, ξεκαθάρα καὶ ὀλοκληρωμένα ἢ σωστὴ σειρά τῶν γεγονότων. Στὸ ἓνα σκέλος ἐρευνας θὰ ἐξεταστοῦν λεπτομερειακὰ ὅλες αἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία. Μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια ἐρευνα τοῦ πρώτου σκέλους θὰ ἐπιτευχθῆ καὶ ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ Παύλου (64 ἢ 68;), πού εἶναι τὸ δεύτερο σκέλος ἐρευνας, καὶ θὰ δοθῆ ἓνα παράδειγμα στὴ συνέχεια, γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸ «τὸ ἀπαραίτητον» τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν δύο σκελῶν. Ὅπως π.χ., ἂν ὁ Παῦλος μαρτύρησε τὸ 68 μ.Χ. καὶ δὲν εἶχαμε καμμία μαρτυρία γιὰ τὸ ὅτι πῆγε στὴν Ἰσπανία, δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ καὶ γιὰ κανένα λόγο νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι αὐτὸς Παῦλος πῆγε στὴν Ἰσπανία· ἔτσι, ἐνῶ ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι πῆγε, δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε ἀπόλυτα θετικά, ἂν δὲν προσδιορισθῆ ἡ χρονία τοῦ μαρτυρίου του. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ, ἂν με τὶς μαρτυρίες πού ἔχουμε γιὰ τὴν Ἰσπανία, ὁ Παῦλος μαρτύρησε τὸ 68 μ.Χ., πῆγε ὅπωςδῆποτε καὶ σίγουρα σ' αὐτὴν, ἐνῶ ἂν μαρτύρησε τὸ 64, τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἐπισκέψεως του στενεύουν, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ χρόνος παραμονῆς του καὶ ἡ βεβαιότητα τῆς μεταβάσεως του σ' αὐτὴν.

Ἡ διαίρεση τῆς ὕλης γίνεται μέ βάση τή χρονική σειρά τῶν πηγῶν καί τῶν ἐρμηνειῶν, πού μᾶς παραδόθηκαν μέχρι σήμερα. Τό κύριο σῶμα τῆς ἐργασίας ἀπαρτίζεται ἀπό πέντε κεφάλαια. Ἀπ' αὐτά τὸ πρῶτο ἀναφέρεται στίς πηγές τῶν πρώτων αἰῶνων καί γίνεται ἕνας σχολιασμός σ' αὐτά πού ἀναφέρουν. Τό δεύτερο κεφάλαιο περιέχει τίς ἀπόψεις καί τίς ἐρμηνεῖες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας γιά τήν ἐπίσκεψη τοῦ Παύλου στήν Ἰσπανία. Στό τρίτο κεφάλαιο παραθέτονται οἱ ἀπόψεις τῶν συγχρόνων ἐρμηνευτῶν, Ἑλλήνων καί ξένων, τοῦ περασμένου καί τοῦ τωρινοῦ αἰῶνα. Στό τέταρτο κεφάλαιο ἐπισημαίνονται μερικῆς ἐξωτερικῆς μάρτυριες γιά τίς προϋποθέσεις πού εἶχε ὁ ἀπόστολος νά ἐπισκεφθῇ αὐτήν, καθώς καί παράθεση μερικῶν τοπικῶν παραδόσεων, πού διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα στήν Ἰσπανία. Στό τελευταῖο κεφάλαιο διατυπώνονται μερικῆς παρατηρήσεις καί συμπεράσματα πάνω στά σχόλια τῶν ἐρμηνευτῶν καί σέ ὅσα θά ἐκτεθοῦν ὡς ἐκεῖνο τὸ σημεῖο.

Τέλος ἡ βιβλιογραφία ἀπαρτίζεται ἀπό τίς παραπομπές τῆς Πατρολογίας σέ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, πού ἀναφέρονται στοῦ θέμα, καί ἀπό βοηθήματα, ἀπ' ὅπου ἀντλήθηκαν οἱ γνώμες καί οἱ ἀπόψεις γιά τὸ ὅλο θέμα, Ἑλληνικά καί ξένα.

Καθὼς γράφω αὐτές τίς γραμμές, μοῦ ἔρχεται στή μνήμη ἡ ἀγάπη καί ὁ διακαῆς πόθος τοῦ Παύλου, μέσα στά πλαίσια τῆς τότε ... ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς, νά φτάση ἕως ἐμαῶς καί τὸ τέρμα τῆς Δύσεως, γιά νά κηρύξη τὸ Λόγο τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί ἡ ἀγάπη ὄλων ὅσοι τὸν μιμήθηκαν καί ἔγιναν ἡ αἰτία νά γνωρίσω τὸ Λόγο τοῦ Θεοῦ· τοὺς ὀφείλω τὴν εὐγνωμοσύνη μου καί, σὰν ἐλάχιστη ἀνταπόδοση καί ἔκφραση τῆς δικῆς μου ἀγάπης, τοὺς ἀφιερώνω αὐτὴν τὴν μικρὴ μου ἐργασία.

Α'. ΑΝΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ.

1. Ρωμ. 15,24 και 28.

24 «... ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς ἐὰν πορευόμεαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς».

28 «...καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν».

Τὴν πρώτη ἱστορική εἴδηση γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία τὴν ὀφείλουμε στὸν ἴδιο τὸν Ἀπόστολο, πού τὸ ἔτος 58 μ.Χ. ἔγραφε ἀπὸ τὴν Κόρινθο τὴν ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Ρωμαίους μὲ τοὺς στίχους αὐτούς. Σ' αὐτὰ τὰ δύο χωρία παρουσιάζεται διπλὸ πρόγραμμα. Πρῶτον νὰ ἐπισκεφθῆ, ἂν καὶ διερχόμενος, τοὺς Χριστιανούς καὶ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καὶ δεύτερον νὰ κατευθυνθῆ πρὸς τὴν Ἰσπανία, γιὰ νὰ κηρύξῃ ἐκεῖ τὸ Εὐαγγέλιο. Τὸ σχέδιο νὰ ἐπισκεφθῆ τοὺς Ρωμαίους εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Ἀποστόλου, νὰ βεβαιωθῆ γιὰ τὴν πίστη ἐκείνη τῶν Χριστιανῶν, πού εἶχε καταστῆ περίφημη «ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην»¹, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς του. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ σχέδιό του νὰ ἐπισκεφθῆ τὴν Ἰσπανία κατέχει τόσο πρωτεύουσα θέση στὴ σκέψη του, ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν παρήγορη γι' αὐτὸν ἐπίσκεψη πρὸς τοὺς Χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρωτεύουσας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ πραγματοποιήσῃ παρὰ μόνον κατὰ τὴ διέλευσή του. Γιατὶ ἡ ἐπιθυμία του εἶναι, καθὼς γράφει σ' αὐτούς, νὰ μεταβῆ στὴν Ἰσπανία, «ὅπου οὐκ ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται: "Ὁψονται οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσιν. Διὸ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς»². Γι' αὐτὸν τὸ λόγο δὲν σκέπτεται νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ μεταξὺ τῶν Ρωμαίων, ἐπειδὴ ἡ ἀποστολική του δίψα τὸν ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Ἰσπανία, ὅπως τὸ διατυπώνει σαφέστατα σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς ἐπιστολῆς: «Ὡστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῆς πεπληρωκένας τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ... νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις ... πορευόμεαι εἰς τὴν Σπανίαν»³. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς «τοῦ ὁποίου αἱ βουλαὶ οὐκ εἰσὶν ὅπως αἱ βουλαὶ ἡμῶν, οὔτε αἱ ὁδοὶ Του ὅπως αἱ ὁδοὶ ἡμῶν»⁴,

1. Ρωμ. 1, 8-13.

2. Ρωμ. 15, 20-23.

3. Ρωμ. 15, 19-24.

4. Ἦσ. 559.

στις ανεξηρηύνητες βουλές Του δὲν εἶχε ὀρίσει ἀκόμα τὴν ὥρα τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς 'Ιβηρικῆς χερσονήσου. Καὶ πραγματικά, ἀπὸ τότε ἄρχισε μιὰ ἀδιάσπαστη σειρά ἀπρόοπτων καὶ λυπηρῶν γεγονότων, πού ἐπὶ πέντε ἔτη μέχρι τὸ 63, θὰ ἐμπόδιζε τὴν πραγματοποίηση τοῦ πόθου τοῦ 'Αποστόλου, νὰ σπεύσῃ γιὰ τὸν εὐαγγελισμό τῆς Δύσεως.

2. Κλήμης ὁ Ρώμης, 'Επιστολὴ πρὸς Κορινθίους Α', κεφ. 5,7.

«...καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς Δύσεως ἐλθὼν καὶ μκρυτήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων...».

Αὐτὸ πὸν προβληματίζει μελετώντας αὐτὸ τὸ χωρίο εἶναι ἂν ὁ Κλήμης γράφει σὰν ἱστορικός, ἢ σὰν ἐρμηνευτῆς καὶ διδάσκαλος τῆς 'Εκκλησίας. Ἄν συμβαίη τὸ πρῶτα δὲν τίθεται κανένα πρόβλημα καὶ ἡ ἀπάντηση στὸ θέμα μας δίδεται καταφατικά. Ἄν ὅμως συμβαίη τὸ δεύτερο, τότε δὲν μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ἱστορικά τὴ μκρυρία του αὐτῆ. Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς ἔχει τὸ θέμα.

Ὁ Κλήμης ὁ Ρώμης στὸ 5ο κεφάλαιο τῆς Α' ἐπιστολῆς του στοὺς Κορινθίους ὑπαινίσσεται τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Παύλου ἀπὸ τῆς διετοῦς φυλακίσεως στὴ Ρώμη. Καὶ γράφοντας αὐτὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ Παῦλος, ἀφοῦ διέμεινε στὴ φυλακὴ δύο χρόνια, μαρτύρησε, γιὰ τὸν δὲν θάγραφε ὅτι καὶ ἐν τῇ Δύσει κήρυξε τὸ εὐαγγέλιο. Ἐμεῖς ἀπ' ὅσα γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ βίο τοῦ Παύλου, ξέρουμε ὅτι πρῶτα-πρῶτα ἦλθε στὴ Ρώμη ὄχι σὰν ἐλεύθερος κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου ἀλλὰ ὡς δέσμιος καὶ φυλακίσθηκε καὶ ἐπειτα ὅτι σὲ κανένα τόπο τῆς Δύσεως δὲν ἔδρασε κηρύττοντας τὸ εὐαγγέλιο. Ὁ Κλήμης λοιπὸν γράφοντας, ὅτι «ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τε τῇ Δύσει ἐγένετο κήρυξ τοῦ εὐαγγελίου»⁵, ἐννοεῖ ὅτι ὁ 'Απόστολος ἀφοῦ ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὴ φυλακὴ στὴ Ρώμη, πῆγε σὲ τόπους τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ κήρυξε τὸ εὐαγγέλιο. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Κλήμης γράφει αὐτὰ στοὺς Κορινθίους, πὸν γνώριζαν ὅτι ὁ Παῦλος δίδαξε καὶ κήρυξε τὸ εὐαγγέλιο καὶ στὴν Δύση, δηλ. στὴν Ἰταλία κ.λπ. Κατὰ τὶς μαρτυρίες λοιπὸν τοῦ Κλήμη ἀλλὰ καὶ τοῦ Διονυσίου⁶, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κόρινθος γνώριζαν τὸν 2ο αἰῶνα ὅτι ὁ Παῦλος κήρυξε τὸ εὐαγγέλιο καὶ στὴ Δύση, τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ 'Απόστολος ἀφοῦ ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὴ φυλακὴ, ἐπεχείρησε τὴν ὕστερη ἀποστολικὴ του περιοδεία ὄχι μόνο ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴ ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὴ Δύση. Καὶ ἀσφαλῶς «Δύση» γιὰ τοὺς Ρωμαίους σημαίνει κάτι πέρα ἀπὸ τὴ Ρώμη.

5. Κλημ. Α' Κορινθ. 5, 6.

6. Παρὰ Εὐσεβίῳ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», βιβλίο II, κεφ. 25.

3. *Ο Κατάλογος τοῦ Muratori.

Αὐτὸς γιὰ τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρει καὶ τὰ ἐξῆς: «Πράξεις δὲ πάντων τῶν ἀποστόλων ὑφ' ἐν βιβλίον ἐγράφησαν / ὑπὸ Λουκᾶ/. Λουκᾶς τῷ κρατίστῳ Θεοφίλῳ ἐξηγεῖται, ὅτι ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἕκαστα ἐπράσσοντο, καθὼς καὶ παραδραμὼν τὸ πάθος Πέτρου σαφῶς δηλοῖ ἀλλὰ καὶ τὴν πορείαν τοῦ Παύλου ἀπὸ Ῥώμης εἰς Σπανίαν πορευομένου (sed et profectionem Pauli ab urbe ad Spaniam proficiscentis)»⁷.

Ὁ κατάλογος αὐτός, γνωστός ὡς τοῦ Muratori, τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποὺ εἶναι καὶ ὁ ἀρχαιότερος ποὺ ἔχουμε, εἶναι ἀγνωστού συγγραφέα. Γράφτηκε κατὰ τὴν πιδ ἐπικρατέστερη ἀποψη γύρω στὰ 200 μ.Χ. καὶ ὁμιλεῖ γιὰ πορεία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία. Ἀπ' τὴν παραπάνω παράθεση δίδεται μιὰ ἀπάντηση στὴν χιλιοειπωμένη ἀπορία γιὰ τὸ πῶς δὲν ἔγραψε ὁ Λουκᾶς γιὰ τὴν τυχὸν ἐπίσκεψη τοῦ Παύλου στὴν Ἰσπανία, ἡ ἐξῆς: Ἐπειδὴ ὁ Λουκᾶς δὲν περιγράφει τὸ τέλος τοῦ Πέτρου καὶ τὴν πορεία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία, ἀποδεικνύεται ὅτι περιγράφει μόνον γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔζησε. Συνεπῶς δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὴν μετάβαση τοῦ Παύλου στὴν Ἰσπανία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ἀναφέρεται τίποτα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, ἀλλὰ νὰ συμπεράνουμε ὅτι συνέβησαν γεγονότα περισσότερα ἀπ' ὅ,τι περιγράφουν.

4. Πράξεις Πέτρου.

Ἀνήκουν, ὡς γνωστόν, στὴν ἀπόκρυφη γραμματεία τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης καὶ εἶναι Γνωστικές.

5. Πράξεις Παύλου.

Ἀνήκουν καὶ αὐτὲς στὴν ἀπόκρυφη γραμματεία καὶ εἶναι γραμμένες γύρω στὰ 190 μ.Χ. Μιλοῦν καὶ αὐτὲς γιὰ μετάβαση καὶ εὐαγγελισμό τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία⁸.

Αὐτὲς εἶναι οἱ μαρτυρίες καὶ οἱ πηγὲς ἀπ' τὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο αἰῶνα, ποὺ ὑπάρχουν καὶ ποὺ μαρτυροῦν εἴτε ἱστορικά εἴτε ἐρμηνευτικά εἴτε συμπωματικά τὴν ἐπίσκεψη καὶ τὸν εὐαγγελισμό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἰσπανία.

7. Codex ambrosianus J 101 sup., f. 10v.

8. Περιсс. Acta Pauli, ἐκδ. C. Schmidt, Hamburg 1936.

Β'. ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ.

Πρὶν παραθέσουμε τίς ἀπόψεις, θάταν χρήσιμο νά ποῦμε πῶς αὐτές εἶναι οἱ μόνες ἀναφορές πού υπάρχουν στά ἐρμηνευτικά ὑπομνήματα καί γενικά σ' ὅλη τήν ἐρμηνευτική γραμματεία τῶν Πατέρων. Εἶναι σχεδόν ὅλες σέ ἐρμηνεία «μὴ Adhuc». Ἐπίσης ὅτι ὅλοι τους κάνουν ἀναμφισβήτητα ἐρμηνεία ἀπὸ τίς σχετικὲς μαρτυρίες τῆς Κ. Διαθήκης καί δὲν γράφουν σάν ἱστορικοί. Αὐτὸ ὅμως πού φαίνεται καθαρά εἶναι ὅτι μέσα ἀπ' τήν ἐρμηνεία τους ἀνάγεται ἡ ἀποδοχὴ καί κατ' ἐπέκταση ἡ παραδοχὴ τους γιὰ τήν ἐπίσκεψή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στήν Ἰσπανία. Στήν ἔκθεση τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀπόψεων τους τέθηκε χρονολογικὴ σειρά.

Εὐσέβιος: «Καὶ Λουκάς δὲ ὁ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων γραφῆ παραδούς, ἐν τούτοις κατέλυσε τήν ἱστορίαν διετίαν ὅλην ἐπὶ Ῥώμης τὸν Παῦλον ἄνετον διατρίψαι, καί τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρύττει ἐπισημηγμένον. Τότε μὲν οὖν ἀπολογησάμενον, αὐθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στείλασθαι τὸν ἀπόστολον, δεύτερον δ' ἐπιβάντα τῇ αὐτῇ πόλει, τῷ κατ' αὐτὸν τελειωθῆναι μαρτυρίῳ»⁹.

Μ. Ἀθανάσιος: «... Διὰ τοῦτο καί σπουδῆ τῶν ἁγίων μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῶ κηρύττει, καί μὴ ὀκνεῖν μηδὲ εἰς τὴν Ῥώμην ἀπελθεῖν, μηδὲ εἰς τὰς Σπικνίας ἀναβῆναι (vel usque ad Hispanias properare), ἵνα ὅσον κοπιᾷ τοσοῦτον καί τοῦ κόπου τὸν μισθὸν μείζονα ἀπολάβῃ»¹⁰.

Ἐπιφάνιος: «... τοὺς ἀποστόλους πολλακίς ἐπὶ τὰς ἄλλας πατρίδας τὴν πορείαν στέλλεσθαι διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, μὴ δύνασθαι δὲ τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν ἄνευ ἐπισκόπου εἶναι. Ὁ μὲν γὰρ Παῦλος καί ἐπὶ τὴν Ἰσπανίαν ἀφικνεῖται (siquidem Paulus in Hispaniam pervenit). Πέτρος δὲ ...»¹¹.

Χρυσόστομος: «Ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν». Πάλιν μέμνηται τῆς Σπανίας, δεικνύς τὸ ἄρονον καί τὸ περι ἐκείνους θερμόν»¹². «Καί ὄραξ αὐτὸν (Παῦλον) ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Σπανίαν τρέχοντα»¹³. «... ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικῶ τρέχοντα, καί εἰς Ἰσπανίαν ἀπιόντα (et in

9. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. 2, 22 (P.G. 20, 193B).

10. Ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον, P.G. 25, 528C.

11. Κατὰ αἱρέσεων PG. 41, 373A.

12. Ἐρμηνεία πρὸς Ῥωμαίους ('Ομ. Α') PG. 60, 662. ἢ παρὰ Gramer, τ. 4, σ. 512.

13. Ἐρμηνεία στὸ κατὰ Ματθαῖον ('Ομιλία ΟΕ') P.G. 58, 689A.

Hispaniam abeudentem), καὶ πανταχοῦ τῆς Οἰκουμένης καθάπερ ὑπόπτερον φερόμενον»¹⁴. «Μετὰ μὲν γὰρ τὸ γενέσθαι ἐν Ῥώμῃ, πάλιν εἰς τὴν Σπανίαν ἀπῆλθεν (rursus in Hispaniam profectus est)· εἰ δὲ ἐκεῖθεν πάλιν εἰς ταῦτα τὰ μέρη, οὐκ ἴσμεν»¹⁵. «Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογία, φησίν, οὐδεὶς μοι συμπαραγένετο». Οὕτω διέφυγε τότε, καὶ πᾶσαν ἐμπλήσας τὴν Οἰκουμένην τοῦ κηρύγματος, κατέλυσε οὕτω τὸν βίον»¹⁶. «Δύο μὲν οὖν ἔτη ἐποίησεν ἐν Ῥώμῃ δεδεμένος· εἶτα ἀφείθη· εἶτα εἰς τὰς Σπανίας ἦλθεν (deinde in Hispanias profectus)· εἶτα ἔβη ...»¹⁷.

Θεοδωρητος: «Ἦνίκα τῇ ἐφέσει χρησάμενος εἰς τὴν Ῥώμην ὑπὸ τοῦ Φήστου παρεπέμφθη, ἀπολογησάμενος ὡς ἀθῶος ἀφείθη, καὶ τὰς Σπανίας κατέλαβε (et in Hispaniam profectus est), καὶ εἰς ἕτερα ἔθνη δρῶν τὴν τῆς διδασκαλίας λαμπάδα προσήνεγκε»¹⁸.

Ἰερώνυμος: «Quod de unius Pauli apostoli exemplo intelligamus, qui per Pamphiliam, et Asiam, et Macedoniam, et Achaiam, et diversas insulas atque provincias, ad Italiam quoque (Act. XXVIII), et ut ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est navibus (Rom. XV)¹⁹. «Qui vocatus a Domino, effesus est super faciem universae terrae, ut praedicaret Evengelium de Jerosolymis usque ad Illyricum, et aedificaret non super altesius fundamentum, ubi jam fuerat praedictatum (Rom. XV); sed usque ad Hispanias tenderat, et a Mari Rubro, imno ab Oceano usque ad Oceanum curreret, imitans Dominum suum et solem justitiae, de quo legimus: A sumno coelo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus (Ps XVIII, 7), ut ante eum terra deficaret, quam studium praedicandi»²⁰.

Ζυγαβηνός: «Ἴνα δὲ μὴ δόξη καταφρονεῖν ὡς ὁδοῦ πάρεργον τοῦτο ποιούμενος ἐπήγαγε «καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰσπανίαν» (Ρωμ. 15,24)». «Διὰ τῶν ὁρίων ὑμῶν πορευόμενος εἰς Ἰσπανίαν»²¹.

14. Ἑρμηνεῖα στὴν Α' πρὸς Κορινθίους ('Ομιλία ΙΓ') P.G. 61, 111.

15. Ἑρμηνεῖα στὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ('Ομιλία Ι') P.G. 62, 659.

16. Ἑρμηνεῖα στὴν Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ('Ομιλία ΝΕ') P.G. 60, 383.

17. Ἑρμηνεῖα στὴν πρὸς Ἐβραίους (P.G. 63, 11).

18. Ἑρμηνεῖα στὴν πρὸς Τιμόθεον P.G. 82, 856A.

19. Ὑπόμνημα στὸν Προφήτη Ἡσαΐα (Lib. V, 13) P.L. 24, 151A.

20. Ὑπόμνημα στὸν Προφήτη Ἀμώς (Lib. II, 5) P.L. 25, 10430D -1044A.

21. Ζυγαβηνός, παρὰ Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα στὴν πρὸς Ρωμ. 15,24.

Γ'. ΑΠΟΦΥΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΩΝ.

Τò χαρακτηριστικό τῶν συγχρόνων ἑρμηνευτῶν εἶναι ὅτι εἶναι περισσότερο ἀβέβαιοι ἀπό τοὺς ἑρμηνευτὲς πατέρες γιὰ τὴ μεταβάση τοῦ Παύλου στὴν 'Ισπανία. Ἡ πιθανολογία τους εἶναι πιδ ἔκδηλη καὶ μιλοῦν ὑποθετικὰ γιὰ τὸ θέμα. "Όλοι σχεδὸν κάνουν ἑρμηνεία ἀλλὰ παρουσιάζεται καὶ σὲ μερικὸς τάση ἱστορικῆς ἔρυννας, πὸ κάπως προσεγγίζου στὸ θέμα μὲ ἐπιτυχία.

1. "Ελληνες Ἑρμηνευτές.

Σ τ ε φ α ν ἰ δ η ς: «Ἡ τετάρτη περιοδεία περιστράφη ἐκεῖ, ὅπου αἱ ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ παριστῶσι τὸν Παῦλον μεταβάντα, εὐρισκόμενον καὶ μέλλοντα νὰ μεταβῆ (ἐν Κρήτῃ, Ἐφέσῳ, Νικοπόλει καὶ Ῥώμῃ). Πιθανὸν κατὰ τὴν περιοδείαν ταύτην ὁ Παῦλος μετέβη καὶ εἰς τὴν 'Ισπανίαν (Παύλου, Ἐπιστολὴ πρὸς Ῥωμαίους 15,24 καὶ 28. Κλήμεντος Ῥώμης, Ἐπιστολὴ Α' 5,7. Κανὼν τοῦ Muratori. Αἱ γνωστικαὶ πράξεις τοῦ Πέτρου).

Τ ρ ε μ π ἑ λ α ς: «Ὁ Κλήμης ὁ Ῥώμης ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους βεβαιοῖ ὅτι πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Παῦλος εἶχε πορευθῆ εἰς τὸ τέρμα τῆς Δύσεως, ρητῶς δὲ τὸ εἰς 'Ισπανίαν ταξιδιὸν του ἀναφέρεται ἐν τῷ κανόνι τοῦ Muratori. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον, ἐὰν ὁ θεῖος ἀπόστολος ἐπραγματοποίησε τὴν πρόθεσίν του ταύτην». «Ἀφοῦ ἤδη ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἦτο ἰδρυμένη, τὸ ταξιδιὸν του εἰς Ῥώμην κατὰ τὴν ἀρχὴν τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τοὺς στίχους 20-21 θὰ εἶναι ἀπλῆ τις ἐπίσκεψις, τὴν ὅποιαν θὰ κάμῃ εἰς τοὺς Χριστιανούς τῆς πόλεως ταύτης διερχόμενος δι' αὐτῆς». «Συνεδύαζε τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐπίσκεψίν του πρὸς τὸ εἰς τὴν 'Ισπανίαν ταξιδιὸν του». «Ἡ 'Ισπανία διὰ μὲν τὸν Παῦλον ἦτο χώρα ἀγνωστος, διὰ δὲ τοὺς ἐν Ῥώμῃ γνωστῆ, διότι ὑπῆρχε πυκνὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ῥώμης. Ἐντεῦθεν ὁ Παῦλος ζητεῖ νὰ προπεμφθῆ ὑπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ, ἀποβλέπων εἰς τὴν βοήθειαν, τὴν ὅποιαν Χριστιανοί, γνωρίζοντες τὰ μέρη ἐκεῖνα, θὰ παρεῖχον εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πνευματικοῦ ἔργου του».

Ζ ω γ ρ ά φ ο ς: «Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς». Τὸ «ἐὰν» ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὡς καὶ παρὰ πολλοῖς μεταγενεστέροις κεῖται πολλάκις ἀντὶ τοῦ ἀοριστολογικοῦ ἄν, ἐνταῦθα μετὰ τοῦ χρονικοῦ «ὡς», ὡς ἐὰν πορεύωμαι = ὡς ἂν πορεύωμαι = ὅταν πορεύωμαι. Τὸ «ὡς» χρονικὸν μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ εὐθὺς = εὐθὺς καθῶς, εὐθὺς ἅμα. Εὐθὺς ὡς ὑπάγω

εις τὴν Ἰσπανίαν, τότε θὰ διέλθω διὰ τῆς χώρας ὑμῶν. Ὑμεῖς θὰ μὲ προπέμψητε ἐκεῖ, βλέποντες, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάγω ἐκεῖ. Δὲν σᾶς καταφρονῶ δὲ πάλιν μὲ τὸ νὰ θέλω νὰ ἴδω ἐσᾶς πρᾶστικά, οὐδὲ τὸ πρὸς ὑμᾶς ταξειδίον θεωρῶ ὡς ἀρρεργόν τι, ἐπουσιῶδες καὶ περιττόν· διὰ τοῦτο καὶ ἐλπίζω ὅτι πρὸ ὑμῶν θὰ προπεμφθῶ, ὅπερ ἀγάπης εἶναι δηλωτικόν· «προπέμπω τινὰ» = προαποστέλλω, ξεκινῶ τινὰ, ξεπροβοδῶ, τὸν ἀποχαιρετῶ ἀπερχόμενον».

Κ α ν τ ὠ ν η ς: «Ὁ Παῦλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 63 μ.Χ. ἀφέθη ἐλεύθερος, ἐπειδὴ δὲν εὐρέθη οὐδεμία συγκεκριμένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία. Ἐκ Ρώμης ἐπεχείρησε τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν του περιοδείαν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν. Ἐπεσκέφθη τὴν Ἰσπανίαν κατ' ἐκδηλωθεῖσαν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ἰσπανίαν συνηγορεῖ ὅλη ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης μέχρι καὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου».

Θ ε ο φύ λ α κ τ ο ς Β ο υ λ γ α ρ ί α ς: «(Ὁ Παῦλος) λέγει· ὅταν πηγαίνω εἰς τὴν Ἰσπανίαν, θέλω νὰ ἔλθω εἰς ἐσᾶς. Πάλιν δὲ διὰ νὰ μὴν θεωρηθῇ ἡ ἐπίσκεψις εἰς τοὺς Ρωμαίους ὡς τι ἀρρεργόν, τούτου χάριν εἶπεν ὅτι ἀπὸ ἐσᾶς θέλω προπεμφθῶ ἐκεῖ, ἥτοι ἐσεῖς οἱ ἴδιοι βλέποντες τὴν βιάζουσαν ἀνάγκην ὅπου ἔχω εἰς τὸ νὰ ὑπάγω εἰς τὴν Ἰσπανίαν...».

Δ έ ρ β ο ς: (Σ η μ ε ί ω σ η: Ὑπάρχει διάσταση μεταξὺ τῶν ἐρμηνευτῶν γιὰ τὸ ποιά χρονολογία μαρτύρησε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, δηλ. τὰ ἔτη 63-64 μ.Χ. ἢ 67-68 μ.Χ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης περιπτώσεως ἀποδέχονται ἢ μὴ τὴν ἐπιπλέον περιοδείαν τοῦ Παύλου. Ἡ παρακάτω ἀποψη ἐπισημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ θέμα).

«Οἱ παραδεχόμενοι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Παύλου τῷ 64 ἕνεκα τῆς πυρκαϊᾶς δὲν δέχονται τὴν τετάρτην περιοδείαν τοῦ Παύλου, ὡς λ.χ. ὁ Hilgenfeld. Ἄλλ' ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ἡμῶν Ν. Δαμαλάς γράφει, ὅτι ὁ Παῦλος ἀποφυλακισθεὶς τῆς διετοῦς ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως τῷ 63 ἐπεχείρησε τετάρτην ἀποστολικὴν ὁδοιπορίαν, εἶτα δὲ τῷ 64 ἐλθὼν εἰς Ρώμην καὶ συλληφθεὶς ἕνεκα τῆς πυρκαϊᾶς ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησεν. Ἀλλὰ πῶς τότε ἦν δυνατὸν ἐντὸς βραχείας χρονικῆς διαστήματος νὰ ἐπιχειρήσῃ τῷ 63 τετάρτην ἀποστολικὴν ὁδοιπορίαν ἐν Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν διαφορῶν δυσχερειῶν καὶ δυσχερῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ τῷ 64 εἰς Ρώμην, ἵνα ὑποστῇ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον; Βραδύτερον λοιπὸν πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Ρώμην καὶ τὸν ἐν αὐτῇ μαρτυρικὸν θάνατον αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ὑποστηρίζουσι τὸ «χρονικόν» τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁ Ἱερώνυμος· διότι τὸ μὲν ἀναφέρει, ὅτι ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Παύλου ἐγένετο τῷ 13ῳ ἔτει τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Νέρωνος, ὁ δὲ Ἱερώνυμος τῷ 14ῳ ἔτει τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν τὴν εἴδησιν τοῦ Εὐσεβίου, τότε ὁ Παῦλος ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τῷ 67 μ.Χ., ἐὰν δὲ δεχθῶμεν τὴν εἴδησιν τοῦ Ἱερωνύμου, τότε ὑπέστη αὐτὸν

τῷ 68 μ.Χ. ἐπὶ Νέρωνος. Ἡ εἰδησις τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν εἰδησιν τοῦ Κλήμεντος Ῥώμης, καθ' ἣν ὁ Παῦλος «ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῶν ἡγουμένων» (5,7). Οὗτοι δὲ οἱ ἡγούμενοι τοῦ Κλήμεντος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὁ Ἥλιος καὶ ὁ Πολύκλειτος, οἱ τυραννήσαντες κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἀπουσίαν τοῦ Νέρωνος καὶ διοικήσαντες τὴν αὐτοκρατορίαν αὐτοῦ (66-68) / Δίων Κάσσιος 63,12,19· Σουετώσιος Nero cap. 23· Τάκιτος Annales XIV, 31 /. Φαίνεται λοιπὸν ὁ Παῦλος ἀπελευθερωθεὶς τῆς διετοῦς ἐν Ῥώμῃ φυλακίσεως ἐπεχείρησεν ἀποστολικὴν ὁδοιπορίαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ὁ κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀκμάσας συγγραφεὺς τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης (τοῦ γνωστοῦ Muratori) ὁμιλεῖ περὶ πορείας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπὸ Ῥώμης εἰς Σπανίαν. Ἐπίσης δὲ ἱκανοὶ τῶν ἀρχαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας παραδέχονται τὴν πορείαν τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὡς λ.χ. ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων, ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἄλλοι. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων Γερμανῶν Θεολόγων, ὡς ὁ Ewald, Huther κ.ἄ. παραδέχονται τὴν πορείαν τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ἰσπανίαν θεωροῦντες αὐτὴν, ὡς τὸ τέρμα τῆς Δύσεως».

Φιλιππίδης: «Μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ Παύλου (63 ἐξ.), ὁ μέγας καὶ θεήλατος Ἀπόστολος ἀπῆλθεν ἐκ Ῥώμης («ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως»), Α' Κλημ. 5,6-7, πρβλ. Στράβων III,5,5 (πρβλ. II,1,1) καὶ Φιλοστράτου, Βίος Ἀπολλωνίου V,4 («τὸ τῆς Εὐρώπης τέρμα»), πιθανώτατα εἰς Ἰσπανίαν (Ρωμ. 15,24,28), ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην ...».

Φαρμακίδης: «Διὰ τοῦτο μάλιστα ἐλθεῖν θέλω, ἵνα εἰς τὴν Σπανίαν ἀπέλθω». (Σημείωσις: Στίς συγκεκριμένες του ἐρμηνεῖες ἀντιγράφει κυρίως τὸν Χρυσόστομο).

Μακράκης: «Ἐκ τῆς Κορίνθου τὴν παροῦσαν ὁ Παῦλος γράφων ἐπιστολήν, ἠλπίζεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἔμελλε νὰ ὑπάγῃ, διερχόμενος διὰ τῆς Ῥώμης καὶ λαμβάνων παρὰ τῶν ἀδελφῶν ἀφθόνως τὰ ἐφόδια τοῦ μακρυνοῦ τούτου ταξιδίου».

Μαθόπουλος: «Θὰ ἔλθω, λέγει, εἰς τὴν Ῥώμην, διότι ἐλπίζω διαβαίνων διὰ τῆς Ἰταλίας, μὴ πηγαίνων δηλ. κατ' εὐθειαν διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀλλὰ διαβαίνων διὰ μέσου τῆς Ῥώμης καὶ σταθμεύων ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν αὐτῇ, ἐλπίζω νὰ σᾶς ἴδω καὶ νὰ προπεμφθῶ ἐκεῖ ἀπὸ σᾶς, ἀφοῦ πρῶτον ὁπωσοῦν χορτασθῶ ἀπὸ σᾶς».

ΘΗΕ (Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια): «Ἰσπανία: Ὁ Παῦλος προετίθετο νὰ εὐαγγελισθῇ τὴν Ἰσπανίαν (Ρωμ. ιε', 24,28), ἀλλὰ δὲν ὑφίσταται ἀπόδειξις ἂν τοῦτο ἐπραγματοποιήθη, παρὰ τὴν ὑπαρξίν ἀρχαίων μαρτυριῶν».

Παῦλος: Αἱ Πράξεις διακόπτουν ἀποτόμως τὴν ἀφήγησίν των εἰς τὰ περὶ διετοῦς φυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ. Δὲν λέγουν τί ἀπέγι-
 νεν. Φαίνεται ὅμως ἐκ τῆς ὅλης ἀφηγήσεως ἐν τέλει τῶν Πράξεων, ἐκ τῶν

πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, καὶ πρὸ παντός ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, ὅτι ὁ Παῦλος ἀπηλλάγη ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου, ἐταξίδευσε δέ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος Ρώμης (πρὸς Κορινθ. 5,7) «μέχρις ἐσχάτων τῆς Δύσεως», ὅπερ κατὰ τινας σημαίνει τὴν Ἰσπανίαν, εἶτα δέ... Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ταξίδιον εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἂν ἐπραγματοποιήθη, πρέπει νὰ ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 62 ἕως 63, ἢ Α' Τιμόθεον καὶ Τίτον πρέπει νὰ ἐγράφησαν κατὰ τὰ ἔτη 63 καὶ 64, ἢ ἐπιστροφή τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ρώμην ἐγένετο πιθανῶς πρὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 64, ἢ φυλάκισις καὶ τὸ τέλος τοῦ Ἀποστόλου συνέβησαν μεταξὺ 64 καὶ 68 μ.Χ.».

2. Ξένοι Ἑρμηνευτές.

Holzner: «Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Παύλου στὴν Ἀνατολὴ εἶχε συμπληρωθῆ. Τώρα ξαναγυρίζει στὸ παλαιὸ σχέδιό του· στρέφει τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν Ἰσπανία. Ὑπάρχουν μερικές ἐνδείξεις, ὅτι ἔφυγε ἀπ' τὴν Ἐφεσο, καί, περνώντας ἀπ' τὴν Μασσαλία, πῆγε στὴν Ἰσπανία. Ἐπειδὴ τὰ πλοῖα ἔμεναν κάπως περισσότερο καιρὸ στὰ μεγαλύτερα λιμάνια, θὰ τοῦ δόθηκε ἴσως καιρὸς νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὶς Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, πού ὑπῆρχαν στὴν Γαλλία. Ἄν ἡ γραφὴ «εἰς Γαλατίαν» τοῦ χωρίου 4,10 τῆς Β' Πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῆς εἶναι σωστὴ, τότε φαίνεται, πὼς τὸν συνώδευε κι ὁ Κρήσκης. Ὁ πρῶτος πού ἀναφέρει τὴν ἱεραποστολὴν στὴν Ἰσπανία εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ρώμης, πού ἴσως θὰ εἶχε γνωρίσει τὸν Παῦλο προσωπικῶς, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Κλήμεντα, πού ἀναφέρει ἢ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή. Στὴν Πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολή του, ὁ Κλήμης γράφει, ὅτι ὁ Παῦλος ἦλθε «μέχρι τοῦ τέρατος τῆς Δύσεως», πρᾶγμα πού γὰ τῆς Ρώμης τὸν κάτοικο μπορεῖ νὰ σημαίνει μόνο τὴν Ἰσπανίαν. Ἐπίσης, σύμφωνα μὲ τὸ περίφημο ἀπόσπασμα τοῦ Muratori, πού ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, συμπεραίνουμε, ὅτι ὁ Λουκᾶς δὲν ἀναφέρει τὸ θάνατο τοῦ Πέτρου καὶ τὸ ταξίδι τοῦ Παύλου στὴν Ἰσπανία, ἐπειδὴ δὲν τὰ παρακολούθησε ὁ ἴδιος. Τέλος, γιὰ τὸ ποῦ ἔπιασαν τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, μέσα σὲ ἀρκετὲς ὑποθέσεις μερικοὶ ὑποθέτουν ὅτι συλλήφθηκε στὴν Ἰσπανία».

Riccioni: «Τὸ ταξίδι αὐτὸ ἔγινε ἴσως ἀπὸ τὸ θαλάσσιο δρόμο, καὶ δὲν χρειάστηκε πολὺ καιρὸ. Μέσα σὲ μερικοὺς μῆνες ὁ Παῦλος θὰ πρέπη νὰ εἶχε ἐπιστρέψῃ στὴ Ρώμην». Καὶ ἄλλοῦ· «Ὁ Παῦλος ἔφυγε γιὰ τὴν Ἰσπανία λίγο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του, στὰ μέσα τοῦ 63 μ.Χ. καὶ γύρισε στὴ Ρώμην στὶς ἀρχὲς τοῦ 64 μ.Χ. ...».

Ballester - Convalier: «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀπλευθερώθη τὸ 63 μ.Χ. καὶ μόνον τότε ἠδύνατο καὶ πάλιν νὰ ἐπισκέπτηται ἐλευ-

θέρως τὰς διαφόρους Ἐκκλησίας καί νά δημιουργῆ νέους θριάμβους, ὡς Ἀπόστολος τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τήν Δύσιν. Κατά πᾶσαν πιθανότητα, τήν περιόδον αὐτήν ἐκμεταλλευθεὶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παραμονῆς του εἰς Ρώμην, ἐπραγματοποίησε τὸ ταξιδίδιον του εἰς τήν Ἰσπανίαν, ὅπου —ὅπως λέγει ὁ Θεόδωρος Zahn— εὕρισκετο ἡ καρδιά του ἀπὸ τόσον καιρόν. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Ἱερωνύμου, τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πολλῶν ἄλλων. Ἐπίσης αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Θεοδώρητου, ὅστις εἶναι ὁ πλέον ἀντικειμενικὸς ἀπ' ὅλων, ποὺ ἔχουν ἀσχοληθῆ μ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἄς ἀναφέρουμε ὅμως τὰ ἐξῆς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὰς εἰδήσεις καὶ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Παύλου. 1) Εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τὸ 58 ἔγραφεν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς Ρωμαίους, ὅτι μὴ ἔχων πλέον τόπον νά κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τήν Ἀνατολήν, ἀπεφάσισε νά ὀδηγήσῃ τὰ βήματά του εἰς τήν Ἰσπανίαν. 2) Εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἐλευθερωθεὶς τὸ 63 εἰς τήν Ρώμην εἶχε πλέον τήν εὐκαιρίαν νά ἱκανοποιήσῃ τήν ἀπὸ «ικανῶν ἐτῶν» ἐπιθυμίαν του, ταξιδεύων εἰς Ἰσπανίαν. Καὶ 3) εἰς τήν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν, γραμμένην κατὰ τήν διάρκειαν τῆς β' φυλακίσεώς του ἐν Ρώμῃ ὀλίγον πρὸ τοῦ φρικτοῦ του μαρτυρίου κατὰ τὸ 67, καυχᾶται κατὰ τὸν πλέον σαφῆ τρόπον, ὅτι πραγματοποίησε κάθε εὐαγγελικόν του σχέδιον καὶ ὅτι ἔχει ἀκουσθῆ «ἀπὸ πάντα τὰ ἔθνη» καὶ οὕτως, ἔχων πλέον ἀγωνισθῆ τὸν καλὸν ἀγῶνα, τελειώνει τὸν δρόμον του, οὐδὲν ἄλλο ποθῶν, εἰ μὴ τὸν δεδοξασμένον θάνατον, «τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον, ὃν ἀποδώσει Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτῆς» (Β' Τιμόθ. 4,7-8). Τὰ τρία ταῦτα συμπεράσματα δηλοῦσιν ἐν ὀλίγοις, ὅτι ὁ Παῦλος ἤθελε νά κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τήν Ἰβηρίαν, ὅπερ εἶχε τήν εὐκαιρίαν νά πράξῃ, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐξεφράζετο ὡς νά τὸ εἶχε πραγματοποίησει.

C o d e t²²: «Τὸ «προπεμφθῆναι» (Ρωμ. 15,24) ἔχει διπλῆ ἔννοια: νά συνοδευθῶ ἀπὸ μερικὸς ἐξ ὑμῶν καὶ νά ἐφοδιασθῶ μὲ τὰ διὰ τὸ ταξιδίδιον ἀπαραίτητα».

T r e s m o n t a n t: Σὰν κατακλείδα στὸ κεφάλαιο τῆς Δ' περιδείας τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφέας λέει: «Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς σύντομης βιογραφικῆς ἐπισκοπήσεως δὲν μπορούμε νά εἰσέλθουμε σ' ἐξηγητικὰ συζητήσεις, ποὺ ὅπωςδήποτε καὶ ἀναπόφευκτα προκύπτουν, ὅταν ἀσχολῆται κανεὶς μὲ τὸ ὀρθῶς διαφιλονικούμενον ἱστορικὸ πρόβλημα: πῶς πέρασε ὁ Παῦλος τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, Ἀπὸ τῆ στιγμῆ ἐκείνῃ ποὺ οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων σταματοῦν, εἰσερχόμεθα, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς τοῦ Παύλου, στήν περιοχὴ τῶν ὑποθέσεων. Ἄν ξεκινήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν γνησιότητα τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, τότε ἐγγίζει τὴν πιθανότητα, ὅτι

22. Παρὰ Τρεμπέλφ, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους.

ὁ Παῦλος ἀφέθηκε ἐλεύθερος πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τῆς Ρώμης (64 μ.Χ.) καὶ ὅτι ἐπεχείρησε μὴ ἀκόμη ἀποστολικὴ ὁδοιορία. Ἡδη ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους (15,24) ὑποδηλοῖ ὅτι ἀπὸ καιρὸ ὁ Παῦλος ἐσχεδίαζε μὴ περιοδεῖα γιὰ τὴν Ἰσπανία. Ἀπὸ ἓνα κείμενο τοῦ Κλήμεντος Ρώμης πιστεύεται πὼς μπορεῖ νὰ βγῆ τὸ συμπέρασμα ὅτι πράγματι πῆγε στὴν Ἰσπανία: «καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς Δύσεως ἐλθὼν» (Α' Κλημ. V,7)».

H a l l e y: «Ἐχοντας σπαίρει τὸ εὐαγγέλιο στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἕτοιμος νὰ προχωρήσῃ στὴν Ἰσπανία κάνοντας καὶ ἓνα σταθμὸ στὴ Ρώμη κατὰ τὸ πηγαμιὸ τοῦ ἐκεῖ (Ρωμ. 15,24). Γενικὴ εἶναι ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Παῦλος ἀθωώθηκε γύρω ἀπὸ τὸ 63 ἢ 64 μ.Χ. Κατὰ πόσο πῆγε ἢ ὄχι στὴν Ἰσπανία, ὅπως σχεδίαζε νὰ κἀνῃ (Ρωμ. 15,28), δὲν εἶναι γνωστό. Κατὰ τὴν παράδοσις πῆγε. Ἄν ὅμως τελικὰ πῆγε, δὲν ἔμεινε γιὰ πολὺ».

E w a l d - H u t h e r²³: «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐπορεύθη εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Διότι τὴν ἔκφρασις «καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς Δύσεως ἐλθὼν» (V,7) θὰ πρέπη νὰ ἐκλάβωμεν ὡς δηλωτικὴν τῆς Ἰσπανίας».

H i l g e n f e l d²³: «Ὁ Παῦλος ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἕνεκα τῆς πυρκαγιᾶς τῆς γενομένης τῷ 64 μ.Χ. ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Νέρωνος· συνεπῶς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τετάρτην (περιοδεῖαν) ἀποστολικὴν ὁδοιορίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει».

(Σ η μ ε ί ω σ η: Ὁ Hilgenfeld δὲν παραδέχεται, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ὅτι ὁ Παῦλος συνελήφθη δύο φορές. Ἡ ἀποψὴ τοῦ αὐτῆ ἀπορρίπτεται ἀπ' ὅλους σχεδὸν τοὺς σύγχρονους ἐρμηνευτές, Ἑλληνας καὶ ξένους).

A m b e l a i n: «Πέμπτο ταξίδι (περιοδεῖα): Ἀπὸ τῆ Ρώμῃ στὴν Ἰσπανία μὲ πλοῖο, ὅπου φιλοξενήθηκε ἀπὸ τὸν Γάλβα (1), καὶ ἐπιστροφὴ στὴ Ρώμῃ». Καὶ ἀλλοῦ: «Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Muratori, ποῦ γράφτηκε γύρω στὰ 180 μ.Χ., μιλάει φανερά γιὰ τὸ ταξίδι στὴν Ἰσπανία. Τὸ γεγονός τὸ ἐπιβεβαιώνουν οἱ «Πράξεις Πέτρου», «οἱ Πράξεις τοῦ Παύλου» καὶ οἱ διάφοροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Ἐπιφάνιος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ἄλλοι».

(Σ η μ ε ί ω σ η: Παραδέχεται καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἀποψὴ ὅτι ὁ Παῦλος πῆγε στὴν Ἰσπανία, ἀλλὰ ὄχι γιὰ εὐαγγελισμόν παρὰ γιὰ ... συνομηλικὰς ἐνέργειες σὲ βάρος τῆς αὐτοκρατορίας (!). Αὐθαίρετη ἢ ἐρμηνεία).

S c h e l k l e: «Déjà dans son épître aux Romains (15,24), Saint Paul avait tracé le plan d'un voyage en Espagne, ... D'après la tradition ancienne, Saint Paul put exécuter son plan et a donc fait un voyage missionnaire en Espagne. L' évêque de Rome, Clément, mentionne dans sa lettre aux Corinthiens, écrite en 94/95 (5,7), que Saint Paul est allé jusqu' à la «fin de l' Occident» (c' est - à - dire en Espagne).

23. Παρὰ Δέρβω, Χριστιανικὴ Γραμματολογία, Ἀθήναι 1903, τ. Α'.

Le fragment de Muratori dit la même chose. On doit admettre que l' évêque de Rome, environ 30 ans après la mort de Saint Paul, possédait des renseignements dignes de confiance sur ces choses».

V i g o u r o u x: «Ὁ ἅγιος Παῦλος ὀνομάζει ἐπίσης τὴν Ἰσπανία (Σπανία) στήν ἐπιστολή του στοὺς Ρωμαίους XV, 24.28: γνωστοποιεῖ ἐκεῖ τὴν πρόθεσή του νὰ πάη νὰ κηρύξη τὸ εὐαγγέλιο σ' αὐτὴ τὴ χώρα καὶ μετὰ νὰ περάσῃ στὴ Ρώμη. Ἄν ὁ Ἀπόστολος πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιό του, εἶναι θέμα ἐντονα συζητούμενο ἀνάμεσα στοὺς κριτικούς. Ὁ κανόνας τοῦ Muratori (βλ. Canon col. 170), ποὺ εἶναι μιὰ μαρτυρία σημαντικὴ, γιατί ἐκφράζει τὴ γνώμη τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ 170, εἶναι ὑπὲρ τοῦ ταξιδιοῦ. Βλ. S. P. Tregelles, Canon Muratorianus, in-4°, Oxford, 1867, p. 40, 41. Ἡ περικοπὴ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, I, Cor., 5, t. 1, col. 220, λέγοντας πὼς τὸ ἀποστολικὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀπλώθηκε μέχρι «τὰ ὄρια τῆς δύσεως» (ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως), δὲν εἶναι ἐπίσης σαφές, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῇ μέσα στήν ἴδια κατεύθυνση. Τὴν παραπάνω ἄποψη ὑποστηρίζει ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ὁ P.B. Gams, ποὺ ἔχει μελετήσῃ τὸ πρόβλημα μὲ πολλὴ φροντίδα (στὸ ἔργο του) στήν «Kirchengeschichte von Spanien» (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἰσπανίας), t. I, Ratisbonne, 1862, p. 1-75, καὶ ποὺ συμπεραίνει, t. III, part II (1879), p. 470-471· «Ἐχὼ ἀποδείξει ἀπὸ τὶς μαρτυρίες θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, σ' ὅλη τὴν ἀρχαιότητα, ὅτι τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἢ «ultima Hesperia», προσδιορίζει πάντοτε καὶ ἀποκλειστικὰ τὴν Ἰσπανία». Ὁ ἐπιστήμονας αὐτὸς τοποθετεῖ τὸ ταξίδι τοῦ ἁγίου Παύλου στήν Ἰσπανία κατὰ τὸ ἔτος 63, μετὰ τὴν πρώτη φυλάκισή του στὴ Ρώμη. Ibid, et t. I, p. 51-52. Μποροῦμε νὰ δοῦμε ἐπίσης τὸν Fr. Werner, ποὺ ὑποστηρίζει τὴν ἴδια θέση: Die Reise Pauli nach Spanien und dessen sweite romische Gegangenschaft, μέσα στὸ Oesterreichische Vierteljahreschrift für Katholische Theologie, τοῦ Wiedemann, Vienne, 1863, p. 321-346· 1864, p. 1-52. Βλέπε τὸ συμπέρασμα του, 1864, p. 35».

Δ'. ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ.

α. *Ἐξωτερικὲς μαρτυρίαι.*

Οἱ πόλεις, πού θὰ δοῦμε ἀμέσως μετὰ, ὅπου ὑπάρχει παράδοση γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου σ' αὐτές, βρίσκονται ὅλες στὰ Βορειοανατολικά παράλια τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο τὸ ὅτι δηλ. ὁ Παῦλος πῆγε στὶς πρὸς κοντινὲς περιοχὲς πρὸς τὴν Ρώμη, γιὰτὶ δὲν εἶχε τὴν πολυτέλεια χρόνου νὰ ἀπλωθῆ καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη τῆς Ἰσπανίας καὶ νὰ παραμείνῃ γιὰ νὰ κηρύξῃ διεξοδικὰ σ' αὐτήν. Ἔτσι εἴτε πῆγε μὲ πλοῖο διὰ θαλάσσης εἴτε πῆγε διὰ ξηρᾶς —ὁ Φιλιππίδης γράφει ὅτι διὰ ξηρᾶς ταξίδευαν ἀπὸ τὴν Ρώμην στὴν Ἀλεξάνδρεια μέσω τῶν «Ἡρακλείων στηλῶν» (Γιβραλτάρ)—, πού ὁ δρόμος διὰ ξηρᾶς ἦταν πολυσύχναστος, καὶ οἱ δύο δρόμοι ὀδηγοῦσαν στὶς πόλεις πού ἀναφέρει ἡ παράδοση, ὅτι τὶς ἐπισκέφθηκε ὁ Παῦλος.

Ἐπίσης καὶ κάτι πού ἀποτελεῖ μία μόνο ἀπλῆ ἔνδειξη· στὴν Α' Οἰκουμένηνικὴ Σύνοδο, τιμώντας τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἰσπανίας οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου, ἐξέλεξαν ὡς πρόεδρο τὸν Ὅσιο ἐπίσκοπο Κορδοῦης (Κόρδοβας) ἀπὸ τὴν Ἰσπανία²⁴.

β. *Τοπικὲς παραδόσεις.*

Στὴν Ἰσπανία ὑπάρχουν καὶ τοπικὲς παραδόσεις γιὰ τὸ Ἱεραποστολικὸ ταξίδι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου σ' αὐτήν. Συγκεκριμένα στὴν Ἑλτσίγια, στὴν Λεθούθα καὶ προπάντων στὴν Τορτόζα, ὅπου διηγοῦνται, ὅτι ὁ Παῦλος ἐγκατέστησε ὡς ἐπίσκοπο τῆς πόλεως αὐτῆς τὸν Ροῦφο²⁵.

Ἐπίσης²⁶ στὰ Βορειοανατολικά τῆς Ἰσπανίας κάτω ἀπὸ τὴν Βαρκελώνην, δηλ. περιοχὴ τῆς Καταλωνίας, ὑπάρχει καὶ σήμερα ἡ πόλις Ταραγόνα (ἢ Ἀραγόνα), πού τὸ ὄνομά της στὴν ἐποχὴ τοῦ Παύλου ἦταν Tarago (ἢ Arago) Augusta, μεγάλο ἐμπορικὸ καὶ κοσμοπολιτικὸ κέντρο. Σ' αὐτήν ὑπάρχει σήμερα μιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κοντὰ στὸν Καθεδρικὸ ναό, πού εἶναι κτισμένη πάνω σ' ἓνα βράχο στὸν ὁποῖο κατὰ παράδοση ἀνέβηκε καὶ κήρυξε ἀπὸ κεῖ στὸ λαὸ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, σὰν ἐπισκέφθηκε αὐτὴν τὴν πόλιν, ὅταν περιόδευε τὴν Ἰσπανία²⁶.

24. α) Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία περὶ φυγῆς, κεφ. 5.

β) Patrum Nicaenorum Nomina: ὁ Ὅσιος ἀναφέρεται ὑπογράφων πρῶτος.
γ) Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1, 13, 12.

25. Παρὰ Holzner, Παῦλος.

26. Περὶληψὴ τῆς προσωπικῆς μου συνεντεύξεως, δοθείσης παρὰ τοῦ Ἰσπανοῦπροξένου τῆς Ἰσπανικῆς πρεσβείας στὴν Ἀθήνα καὶ Ἰησοῦτου ἱερέα, πατρὸς Ναδάλ.

Ε'. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

1. Τὸ ἀρχικό σχέδιο τοῦ Παύλου, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο καὶ ὅπως τὸ ἐπισημαίνουν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐρμηνευτὲς πού εἶδαμε, ἦταν νὰ πάη στήν Ἰσπανία μέσω τῆς Ρώμης. Καὶ αὐτό, γιατί γιὰ τὸν Παῦλο οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ὑπῆρχε ἰδρυμένη ἐκκλησία στή Ρώμη. Συνεπῶς ἔπρεπε νὰ ἀκουσθῇ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸ πέρα ἀπὸ ἐκεῖ, ὡς «τὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης». Ἀπ' τὰ λεγόμενά του φαίνεται ὅτι ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ποθοῦσε νὰ δῇ τοὺς Ρωμαίους, πού τοῦ ἦταν γνωστοὶ καὶ κατ' ὄνομα ἀκόμα· καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη, οἱ ἴδιοι νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ διεκπεραιώσῃ αὐτὴν τὴν ἀποστολή.

2. Γιὰ τὴν Κ. Διαθήκη δὲν μπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι βεβαιώνει ρητὰ τὴν μετάβαση τοῦ ἀποστόλου στήν Ἰσπανία. Ἡ παράδοση ὅμως τὸ δέχεται καὶ φέρει αὐτὸν ὡς ἐπισκέπτη-κῆρυκα τῆς Ἰσπανίας.

3. Ἡ λέξη «Σπανία» τοῦ κειμένου τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς (15,24 καὶ 28) εἶναι ἡ σημερινὴ Ἰβηρικὴ χερσόνησος —καὶ ὄχι μόνο τὸ κράτος τῆς Ἰσπανίας—, πού ἔχει καὶ περιλαμβάνει τὰ κράτη τῆς Πορτογαλίας καὶ Ἰσπανίας, ἀλλὰ πού βέβαια τότε δὲν ὑπῆρχε αὐτὸς ἡ ἀνάλογος γεωγραφικὸς διαχωρισμός. Ἀσφαλῶς τὰ μέρη πού ἐπισκέφθηκε ὁ Παῦλος βρίσκονται στὰ ἐδάφη τοῦ σημερινοῦ κράτους τῆς Ἰσπανίας, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἐρμηνευτὲς ταυτίζουν τὴν «Σπανία» μὲ τὴν σημερινὴ Ἰσπανία, ἐνῶ στήν οὐσία ἡ πρώτη εἶναι γεωγραφικὰ περιεκτικώτερη ἀπὸ τὴ δεύτερη [Σπανία (=Ἰβηρικὴ χερσόνησος) = Ἰσπανία + Πορτογαλία].

4. Ὁ Ζωγράφος τὸ «ὡς ἐὰν πορεύωμαι...» δὲν τὸ νοεῖ ἀοριστολογικὰ καὶ πιθανολογικὰ, ἀλλὰ χρονικὰ «ὅταν πορεύωμαι...» ἢ «εὐθὺς ἅμα πορεύωμαι...».

5. Οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων περιγράφουν τὴ δράση τοῦ Παύλου μέχρι τὴ στιγμή πού ἔφτασε στή Ρώμη καὶ τὴν πρώτη φυλάκιση. Ἐπειδὴ σταματᾷ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, δὲν παρέχεται ἡ δυνατότητα νὰ συμπεράνουμε ἀπ' αὐτὸ τὸ βιβλίο τὴ μετάβασή του στήν Ἰσπανία.

6. Ἡ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, καὶ στήν περίπτωσι ἀκόμα πού γράφει ὄχι σὰν ἱστορικός, ἀλλὰ σὰν ἐρμηνευτής, ἀποδέχεται καὶ μαρτυρεῖ εὐαγγελισμό τοῦ Παύλου στή Δύση.

7. Μποροῦσε ἡ πρωτεύουσα, τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας, νὰ θεωρεῖται καὶ νὰ καλεῖται τέρμα τῆς Δύσεως; Ἀσφαλῶς ὄχι! Ἐὰν ὅμως «ναί», τότε ὁ Κλήμης δὲν θάλεγε «ἕως τὸ τέρμα τῆς Δύσεως» ἔτσι ἀόριστα, ἀλλὰ «ἕως ἐδῶ», «ἕως ἡμᾶς».

8. Οί διηγήσεις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων σταματοῦν στήν πρώτη φυλάκιση τοῦ ἀποστόλου στή Ρώμη. Ἀπ' ἐκεῖ καί πέρα σιγοῦν καί δέν ὑπάρχει ἄλλη ἄμεση ἀναφορά σέ κανένα ἄλλο βιβλίο τῆς Κ. Διαθήκης. Αὐτό σημαίνει: ὅτι ὁ Λουκάς διηγεῖται μόνον γεγονότα τά ὁποῖα ἔζησε καί δέν ἐπεκτείνεται σέ ἄλλα, ὅπου δέν ἦταν αὐτόπτης μάρτυς, καί ὅτι τά γεγονότα πού παραθέτουν καί περιγράφουν τά βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης δέν εἶναι τά μοναδικά πού συντελέστηκαν, ἀλλά ὑπάρχουν καί ἄλλα πολλά, πού δέν περιγράφονται, ἀλλά πού ὅμως συνέβησαν.

9. Μέσα ἀπό τήν ἐρμηνευτική προσπάθεια τῶν Πατέρων πάνω στά χωρία τῆς πρὸς Ρωμ. 15,24 καί 28 διακρίνεται ὁ ἀπόηχος τῆς ἱστορικῆς ἀποδοχῆς ὅτι ὁ Παῦλος ἐπισκέφθηκε τήν Ἰσπανία.

10. Ἀπό τοὺς σύγχρονους ἐρμηνευτές οἱ περισσότεροι ἀποφεύγουν νά δεχθοῦν εὐθέως τήν μετάβαση τοῦ ἀποστόλου σ' αὐτήν, ἐλάχιστοι τήν ἀπορρίπτουν τελείως καί μερικοὶ τήν παραδέχονται, προτείνοντας τίς ἱστορικὲς μαρτυρίες, πού ὑφίστανται, μὲ ἐπιπλέον δικές τους ἀπόψεις, πού τεκμηριώνουν αὐτήν τήν ἐπίσκεψη.

11. Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τήν εὐκόλη μετάβαση τοῦ Παύλου στήν Ἰσπανία ἦταν ἰδανικές. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ὁ πολυσύχναστος δρόμος πού ὄδηγοῦσε στήν Ἀλεξάνδρεια μέσω Γαλατίας, Σπανίας καί Ἑρακλείων στηλῶν καί ἀπ' τήν ἄλλη οἱ ὄδηγοὶ καί προμηθευτὲς χριστιανοὶ τῆς Ρώμης, πού θά ὄδηγοῦσαν καί θά συντρόφευαν τὸν Παῦλο μέχρι τήν Ἰσπανία. Ἐπίσης καί ἡ διὰ θαλάσσης μετάβαση ἦταν προσιτή, γιὰτὶ ὑπῆρχε συγκοινωνία τῆς Ρώμης μὲ τὰ παραθαλάσσια ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου (Σπανίας), στά ὁποῖα μαρτυρεῖται ἀπ' τήν τοπικὴ τους παράδοση ἡ ἐπίσκεψη τοῦ ἀποστόλου σ' αὐτά.

12. Τὴν περιοδεία πού ἔγινε μετὰ τὴν πρώτη φυλάκιση στή Ρώμη, ἄλλοι τὴν χαρακτηρίζουν ὡς τετάρτη καί ἄλλοι ὡς πέμπτη, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν λαμβάνουν ὑπόψη τους ἢ ὄχι τὴν περιοδεία τῶν κεφαλαίων 13 καί 14 τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

13. Τὴν πρώτη φυλάκιση τοῦ Παύλου ἀκολούθησε καί δεύτερη—ἀπὸ ὅπου γράφει τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον— καί εἶναι ἡ δεύτερη καί τελευταία πρὸ τοῦ μαρτυρίου του.

14. Ἡ χρονιὰ πού μαρτύρησε ὁ ἀπόστολος Παῦλος, εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐρμηνευτὲς ἡ πιὸ παραδεκτὴ, ἡ χρονιὰ τοῦ 68 μ.Χ. Ἀλλὰ καί αὐτοὶ πού παραδέχονται ὡς χρονιὰ τοῦ μαρτυρίου του τὸ 64 μ.Χ., ἀποδέχονται μὲ πολλὲς πιθανότητες μιὰ σύντομη ἔστω μετάβαση τοῦ Παύλου στήν Ἰσπανία.

15. Ὁ Paul Ballester - Convalier, μετὰ τὴν παράθεση τῶν ἀπόψεών του γιὰ τὸ θέμα μας, καταλήγει στά ἑξῆς συμπεράσματα: «1) Εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τὸ 58 ἔγραψεν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς Ρωμαίους, ὅτι μὴ ἔχων πλέον τόπον νά κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἀνα-

τολήν, ἀπεφάσισε νὰ ὀδηγήσῃ τὰ βήματά του εἰς τὴν Ἰσπανίαν, 2) Εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι, ἐλευθερωθεὶς τὸ 63 εἰς τὴν Ρώμην, εἶχε πλέον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀπὸ «ἰκανῶν ἐτῶν» ἐπιθυμίαν του, ταξιδεύων εἰς Ἰσπανίαν καὶ 3) Εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν, γραμμὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς β' φυλακίσεώς του ἐν Ρώμῃ ὀλίγον πρὸ τοῦ φρικτοῦ του μαρτυρίου (67/68), καυχᾶται κατὰ τὸν πλέον σαφῆ τρόπον, ὅτι ἐπραγματοποίησε κάθε εὐαγγελικὸν του σχέδιον καὶ ὅτι ἔχει ἀκουσθῆ «ἀπὸ πάντα τὰ ἔθνη» καὶ οὕτως ἔχων πλέον ἀγωνισθῆ τὸν καλὸν ἀγῶνα, τελειώνει τὸν δρόμον του, οὐδὲν ἄλλο ποθῶν, εἰ μὴ τὸν δεδοξασμένον θάνατον, «τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον, ὃν ἀποδώσει Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτῆς». Τὰ τρία ταῦτα συμπεράσματα δηλοῦσιν ἐν ὀλίγοις, ὅτι ὁ Παῦλος ἤθελε νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἰβηρίαν, ὅπερ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ πράξῃ, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐξεφράζετο ὡς νὰ τὸ εἶχε πραγματοποιήσει».

16. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν μαρτύρησε τὸ 68 μ.Χ. εἶχε τὴν εὐχέρεια τοῦ χρόνου ἀπὸ τὴν πρώτη ἀποφυλάκιση τὸ 63 μέχρι τὴ δεύτερη φυλάκισή του τὸ 67/68, νὰ πάῃ εἰς τὴν Ἰσπανία καὶ νὰ κάνη μιὰ ἐπιπλέον ἐπανεπίσκεψιν εἰς ἐκκλησίας τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Μεσογείου καὶ νὰ μεταβῆ πάλιν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπως φυσικὰ καὶ ἔκανε κατὰ τὸ πρόγραμμά του.

17. Τέλος, ἡ προφορικὴ παράδοσις τῆς Ἰσπανίας δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβητήσεις γιὰ τὴν ἐδῶ καὶ 2000 χρόνια τώρα μαρτυρίαν, ποὺ ἄντεξε εἰς τὸν χρόνον, ὅτι ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος μετέφερε τὸ μήνυμα τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἕως τὰ ὅρια τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, μέχρι «τὴν ἄκρην τοῦ κόσμου», τὴν Ἰσπανίαν. Τὶς περισσότερες φορὲς τὴν προσπέλασιν ἐνὸς δυσπρόσιτου θέματος, ὅταν οἱ γραπτὲς μαρτυρίαι σιγοῦν, τὴν ἐπιτυγχάνομε μὲ τὴν ἐπίκλησιν τῆς προφορικῆς παράδοσις, ποὺ σὰν ἀλυσίδα ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ μᾶς μεταφέρει θετικὰ μηνύματα διεξόδου, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν προφορικὴν παράδοσιν τῆς Ἰσπανίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ μελέτη ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὕλικου ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀφήσῃ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα ἀναπάντητο, παρ' ὅλον ὅτι αὐτὸ τὸ σοβαρὸ θέμα δὲν μπορεῖ νὰ ἐρευνηθῇ διεξοδικὰ στὰ πολὺ περιορισμένα ὄρια μιᾶς τέτοιας μικρῆς ἐργασίας. Ἔτσι, τὸ ἐρώτημα γίνεται κατάφαση· «πῆγε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν Ἰσπανία!». Ἡ ἀγάπη τοῦ ἀποστόλου γιὰ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, τὸ εὐαγγέλιο, τὸν ἔκανε νὰ ὀργώσῃ κυριολεκτικὰ δύο ἡπείρους: τὴν Ἀσία καὶ τὴν Εὐρώπη. Στὴν Εὐρώπη μάλιστα ἐπισκέφθηκε τρεῖς χερσονήσους τῆς: τὴν Βαλκανικὴν, τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησο. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ λείψουν οἱ ἐπιφυλάξεις καὶ οἱ ἀμφιβολίες. Αὐτὲς ὅμως τίς προκαλοῦν τὰ κενὰ τῶν διηγήσεων τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ποὺ ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀποφυγὴ θετικῆς ἀπαντήσεως ἀπὸ κάποιον ὑπολογισμό, ἴσως, γιὰ κάποια τυχὸν ἀστοχία. Γιὰ τὸ πόσο ὅμως μπορεῖ νάμαστε σίγουροι γι' αὐτό, φάνηκε ἀπὸ τὴν ἔκθεση ὅλων τῶν ἀπόψεων. Ἡ μετάβαση λοιπὸν τοῦ Παύλου στὴν Ἰσπανία εἶναι πλέον ἓνα γεγονός καὶ ὄχι μιὰ ὑπόθεση ἐρμηνευτικῶν ἐρευνῶν.

Ἐνας ποιητὴς αὐτὸ τὸ γεγονός τὸ ἀπέδωσε μὲ δύο στίχους, χωρὶς ἐρμηνεῖες καὶ ἀποδείξεις, ἀλλὰ μ' ἓναν ἀπέριττο καὶ ἀπλὸ ποιητικὸ τρόπο:

«ὄπου φυτρώνει ἡ ἐλιά

ἀκούστηκε τοῦ Παύλου ἡ λαλιά!»

Καὶ στὴν Ἰσπανία· φυτρώνει ἡ ἐλιά...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πηγές.

Ἀθανάσιος, Ἐπιστολή πρὸς Δρακόντιον (4), PG. 25,528C.

Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων (1,27), PG. 41,373A.

Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (τ. 2,22), PG. 20,193A.

Θεοδώρητος, Εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον (κεφ. 4,17) PG. 82,856A.

Ἱερώνυμος, Εἰς τὸν Προφήτην Ἡσαΐαν (κεφ. 2) PL. 24,151A.

Εἰς τὸν Προφήτην Ἀμώς, PL. 25,1043D.

Χρυσόστομος, Εἰς τὸν Ματθαῖον (Ὁμιλία ΟΕ), PG. 58,689A.

Χρυσόστομος, Εἰς τὴν Ρωμαίους (Ὁμιλία Α'), PG. 60,662.

Εἰς τὴν Α' Κορινθίους (Ὁμιλία ΙΓ'), PG. 61,111.

Χρυσόστομος, Εἰς τὴν Β' Τιμόθεον (Ὁμιλία Ι'), PG. 62,659.

Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους (Ὁμιλία Α'), PG. 63,11.

Β. α) Ἑλληνικὰ βοηθήματα.

Βούλγαρη Χρ., Ἡ χρονολογία τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, «Θεολογία» 53,Α' (1982) 129-157.

Δέρβου Γ., Χριστιανικὴ Γραμματολογία, Ἀθῆναι 1903, τόμ. Α'.

Ζωγράφου Θ., Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ρωμαίους, Βόλος 1932.

Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Παύλου αἱ ΙΔ' ἐπιστολαί, Ἰωάννινα 1819.

Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (ΘΗΕ), τόμ. 6 καὶ 10.

Καντώνη Ἀλ., Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, Καβάλα 1968.

Καριώτογλου Α. - Ροδίτη Γ., Ἐκκλησία, μιὰ νέα κοινωνία σὲ πορεία, Ἀθήνα 1986.

Μακράκη Ἀπ., Ἑρμηνεία τῆς Κ. Διαθήκης, Ἀθῆναι 1889.

Ματθοπούλου Εὐ., Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, Ἀθῆναι 1928.

Μουστάκη Β., Οἱ Ἀποστολικοὶ Πατέρες, Ἀθῆναι 1953.

Παπαμιχαήλ Γρ., Ἀπολογητικὰ τῶν Πατέρων..., Ἀθῆναι 1954.

Σάκκου Στ., Ὁ κατάλογος τοῦ Muratori, Θεσ/νίκη 1970.

- Στεφανίδη Β., Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι 1978.
 Τρεμπέλα Π., Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τῆς Κ. Δια-
 θήκης, Ἀθήναι 1978, τόμ. 1.
 Φαρμακίδης Θ., Ἡ Καινὴ Διαθήκη, Ἀθήναι 1842.
 Φιλιππίδου Λ., Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Κ. Διαθήκης,
 Ἀθήναι 1958.
 Φιλιππίδου Λ., Ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον Ποιμαντικὴ ἐπιστο-
 λὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήναι 1951.

β) *Ξενόγλωσσα.*

- Achtemeier P.J., An Elusive Unity, Paul, Acts and the
 Early Church, «Catholic Biblical Quarterly» 48 A (1986)
 1-26.
 Ambelain R., Ἀπόστολος Παῦλος, Ἀθήνα 1976.
 Ballester-Convalier P., ἐν Ἐκκλησίᾳ» 31 (1954) τ. 1-2, 3.
 Chocheuras J., Notes critiques sur les voyages de Paul,
 «Recherches et Travaux» 28 (1985) 9-18.
 Cramer J.-A., Catenae Graecorum Patrum in Novum
 Testamentum, vol. 4, ed. 1967.
 Delgado Morales M., Lope de Vega's Elvaso de eleccion,
 «Rivista di Storia e Letteratura Religiosa» 22 A (1986) 56-67.
 Halley H., Συνοπτικὴ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Ἀγίας Γρα-
 φῆς, USA 1924.
 Hilgenfeld, Historisch-Kritische Einleitung in das
 Neue Testament, Leipzig 1875.
 Holzner J., Παῦλος, Ἀθήναι 1979.
 Leal J., La transcendencia del evangelio de san
 Pablo, «Manresa» 174 (1973) 5-14.
 Meinardus O.F.A., Paul's Missionary Journey to Spain:
 Tradition and Folklore, «The Biblical Archeologist»
 41 B (1978) 61-63.
 Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece, Germany
 1975.
 Ricciotti G., Ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος Παῦλος, Ἀθήναι 1953.
 Schelkle Ch., Introduction au Nouveau Testament,
 Paris 1965.
 Tresmontant C., Παῦλος, Ἀμβουῆργο 1967.
 Vigouroux F., Dictionnaire de la Bible, Paris 1912.